

Před padesáti lety vyšla kniha Jane Goodallové *Ve stínu člověka...*

Stanislav Lhota

Fifty years ago, Jane Goodall's book *In the Shadow of Man* was published... The introductory article devoted to the fiftieth anniversary since the first publication of Jane Goodall's book *In the Shadow of Man* (1971) sums up the context, motivation and the beginning of Goodall's research of the life of the chimpanzees in the National Park Gombe in Tanzania. It honours her essential contribution, establishing herself in the scientific community and other Goodall's activities in nature protection, ecology and environmentalism.

Keywords: Jane Goodall • history of ethology • primatology

Poválečná léta 20. století se stala přelomovým obdobím v odhalování prehistorie lidského rodu. Afrika se rychle profilovala jako kolébka lidstva, a to především díky práci „lovce předků lidí“, paleoantropologa Louise Seymoura Bazetta Leakeyho (1903–1972) a jeho ženy Mary Douglas Leakeyové (1908–1996). V Olduwaiské roklí v Tanzánii a na řadě dalších míst ve východní Africe Leakeyovi našli kosterní pozůstatky i kamenné nástroje jednoho vymřelého hominida za druhým. Leakey ale nebyl nevíšivý ani k tomu, že blízcí příbuzní našeho rodu v Africe dodnes přežívají. Myšlenku, že by poznání způsobu života současných velkých lidoopů mohlo přispět k pochopení vývoje našich vlastních předků, si ale zprvu nechával pro sebe. Zhruba v té době nastoupila u Leakeyho nová sekretářka, mladá Angličanka Jane Goodallová (* 3. 4. 1934).

O pár let později, v roce 1960, se sedmadvacetiletá Jane stala první ze slavné trojice mladých žen, které se s podporou Louise Leakeyho začaly věnovat výzkumu velkých lidoopů ve volné přírodě. Leakeyho rozhodnutí vybrat pro tak náročnou práci ženu bylo ve své době velmi nekonvenční. Dnes se tomu sotva podíváme, ženy jsou dnes v primatologii zastoupené stejně jako muži, ale v padesátých letech 20. století byl i tento obor převážně mužskou doménou a mladé dívky nebyly v terénu příliš vítané. Jane bylo povoleno s výzkumem v Gombe v Tanzánii začít pouze pod podmínkou doprovodu její matky Vanne. Navíc Leakeyho rozhodnutí vybrat pro tak náročný výzkum nadšence bez příslušného akademického vzdělání by bylo nestandardní i v dnešní době. Leakeymu se ale tato volba vyplatila dost na to, aby ji brzy zopakoval, když pro výzkum goril ve východní Africe zvolil rehabilitační sestru Diane Fosseyovou (1932–1985). Poslední z trojice se později stala doktorandská studentka Biruté Galdikasová (1946), která se dodnes věnuje ochraně orangutanů na Borneu.

Život i práce všech tří průkopnic výzkumu velkých lidoopů se staly epickou show, kterou sledoval celý svět. Sponzorem jejich výzkum totiž byla Národní zeměpisná společnost, vydavatel časopisu *National Geographic*. Její reportér, holandský filmař a fotograf divoké zvěře Hugo van Lawick (1937–2002), se stal na deset let manželem Jane. Spolupráce s *National Geographic* byla další ze skvělých Leakeyho strategií. Žádný z odborných vědeckých časopisů by do povědomí široké veřejnosti tak rychle nedostal objevy, kterými se Jane proslavila. To, že šimpanzi ve volné přírodě používají, a dokonce i vyrábějí jednoduché nástroje. Že si potravu zpestřují masem opic a jiných zvířat, která dovedou koordinovaně ulovit. Ale také že se mezi jejich komunitami může vyostřit násilí do té míry, že vede až k systematickému vyvraždění jedné z nich. Zkrátka, že jsou šimpanzi nám lidem mnohem víc podobní, než jak jsme si donedávna mysleli.

Knih *Ve stínu člověka*, která vyšla právě před padesáti lety v roce 1971 a shrnuje počáteční období výzkumu šimpanzů v Gombe,¹ se ihned stala světovým bestsellerem, v roce 1978 vyšla i v češtině v proslulé „kolumbusce“² a dodnes byla publikována ve 48 jazycích. Od té doby Jane napsala více než dvacet dalších knih, mnoho z nich určených dětským čtenářům.

Jane už od dětství milovala zvířata, a právě proto se začala jejich výzkumu věnovat. Neprošla ale „normalizujícím“ studiem, které tehdy mladým etologům vštěpovalo varování o škodlivosti antropomorfismu při popisu chování zvířat. Zvířata nejsou jako člověk, proto jim nepřipisujeme povahové vlastnosti ani pocity, nemluvíme ani o jejich osobnosti. Dáváme jim čísla, nikoli jména. Pokud bychom jednotlivá zvířata pojmenovali, začalo by nás to svádět k tomu, mluvit o nich jako o lidech. Jane ale svým šimpanzům jména dávala, a i díky tomu dokázal *National Geographic* jejich životy přiblížit lidem celého světa. Mnozí z nás spolu s Jane zaujatě sledovali osudy Davida Šedovouse, Goliáše, Flo, Flinta a dalších šimpanzů. Odborná veřejnost se k tomu stavěla méně shovívavě, její výzkum byl považován za neobjektivní. Louis Leakey nejspíš věděl, že bude vědecký svět výzkum šimpanzů v Gombe přijímat se skepsí, pokud bude Jane chybět univerzitní vzdělání. A tak z jeho popudu nastoupila ke studiu na Univerzitě v Cambridgi. Zde si musela tvrdě obhajovat to, jak chování zvířat popisuje a jak o něm uvažuje. Nikdy se necítila být součástí vědecké

¹ Jane van Lawick-Goodall, *In the Shadow of Man*, photographs by Hugo van Lawick, Collins: London 1971, 256 s.

² J. van Lawicková-Goodallová, *Ve stínu člověka*, přel. A. Jindrová-Špilarová, Mladá fronta: Praha 1978 (Kolumbus 78), 289 s. O čtyři roky dříve česky již vyšla kniha napsaná společně s jejím tehdejší manželem o psech hyenovitých, šakalech a hyenách, *Innocent Killers* jako: Hugo a Jane van Lawick-Goodalloví, *Nevinné bestie*, přel. A. Jindrová-Špilarová, předml. L. S. B. Leakey, Mladá fronta: Praha 1974 (Kolumbus 67), 195 s.

komunity. Svoji knihou *The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior*, která vyšla v roce 1986, však přesvědčila i vědeckou obec, že je nejen nadšeným milovníkem zvířat a skvělým popularizátorem vědy, ale i právem uznávaným odborníkem.³

Následující bouřlivý rozvoj věd o chování zvířat dal Jane Goodallové v mnohém za pravdu. Zkoumání osobnostních rysů zvířat je dnes zcela seriózním a uznávaným směrem odborného bádání. Názvy mnoha lidských vlastností a emocí (přívětivost, sebekontrola, přátelství, úzkost) jsou dnes standardní součástí vědeckého jazyka, používaného pro popis chování zvířat. Neobjevily se žádné objektivní důkazy toho, že by pojmenování zvířat ovlivnilo charakter dat, která lidský pozorovatel sbírá.

Ale jakkoli Jane přes mnohaletou kritiku trvala na svých názorech, byla (na rozdíl od mnoha jiných osobností) ochotná připustit i své omyly. Jak popisuje kniha *Ve stínu člověka*, výzkum šimpanzů v Gombe po několika nepříliš úspěšných letech doslova raketově odstartoval poté, co Jane začala šimpanze přikrmovat banány. Teprve nyní se začala k šimpanzům dostávat blíže, a to nakonec až do té míry, že se sama začlenila do jejich společenství. Kromě jedinečných pozorování a dokumentárních záběrů sociálního života šimpanzů se pak ale Jane stala svědkem i nárůstu agresivity v komunitě šimpanzů a také epidemií obrny a respiračních chorob, které zahubily řadu zvířat. Dnes víme, že přikrmování primátů a jejich těsný kontakt s lidmi může vést ke změnám sociálního chování, zvýšené agresivitě i k přenosu nemocí. Přikrmování šimpanzů, popsané v knize *Ve stínu člověka*, je dnes již zastaveno. Jane Goodallová o něm dnes mluví jako o jednom z omylů, kterých se nutně museli výzkumníci dopouštět v dobách, kdy ještě nebylo možné poučit se z chyb předchozích generací terénních vědců.

V poslední době z médií zmizely i slavné obrázky Jane, která se coby člen komunity divokých šimpanzů dostává se zvířaty do bezprostředního kontaktu, jak to můžeme vidět i v knize *Ve stínu člověka*. Dokonce zmizely i obrázky Jane, která drží v náručí šimpanzí sirotky, zachráněné z ilegálního trhu. Namísto toho se Jane v médiích objevuje se svým oblíbeným plyšovým šimpanzem. Jde o uvážlivou reakci na kampaň mezinárodního týmu vědců, kteří zjistili, že podobné obrázky povzbuzují motivaci lidí koupit si šimpanze a další zvířata z černého trhu jako domácí mazlíčky.

Svět, ve kterém Jane Goodallová po mnoho let studovala divoké šimpanze, se mezitím rychle měnil. Národní Park Gombe byl v době jejího příjezdu součástí souvislého bloku deštného pralesa, který se táhl podél břehu jezera Tanganyika a dál do vnitrozemí. Postupem času z něj ale zbyl jen malý (35 km²), izolovaný ostrov divočiny, obklopený poničenou odlesněnou krajinou. Institut Jane Goodallové, založený v roce 1977, se proto začal věnovat nejen výzkumu šimpanzů, ale i ochraně

³ J. Goodall, *The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior*, Harvard University Press: Cambridge (Mass.) 1986, 673 s.

jejich životního prostředí. A také ekonomickému rozvoji místních komunit, jejichž současný způsob života je hnacím motorem rychlého odlesňování krajiny kolem národního parku. Součástí programu institutu je vzdělávání místních dívek a výchova k plánovanému rodičovství, protože každodenní chod místních domácností je v jejich rukou. Odlesněné svahy v okolí rezervace se pomalu začínají znovu zalesňovat. Stejně iniciativy zahájil Institut Jane Goodallové i na dalších místech v Africe. V roce 1991 Jane založila pro šestnáct dětí z okolí jejího domu v Dar es Salaamu klub, nazvaný Roots & Shoots. Ten se rychle rozrostl v globální síť ekologických klubů ve více než stovce zemí celého světa. Nedávno bylo navrženo založení pobočky Roots & Shoots i v České republice.

Přístup ke zvířatům coby cítícím jednotlivcům s vlastní osobností nemohl Jane nechat nevšímavou ani k ilegálnímu lovu a obchodu se šimpanzi, který je v Africe dodnes živý. Boj jejího institutu za záchranu šimpanzů v zoo v Brazzaville (Kongo) v době občanských nepokojů, kdy nebylo v ulicích města bezpečno a zvířata nebylo čím krmit, skončil převezením zvířat mimo město a k založení záchranné stanice Tchimpounga. Ta je dnes špičkovým centrem, zajišťujícím péči o zabavené šimpanzí sirotky, jejich zapojování do skupin dalších šimpanzů a tam, kde je to možné, jejich návrat do volné přírody. Jane dnes spolupracuje i s dalšími záchrannými centry po celém světě, která se starají například o zestárlé šimpanze z amerických laboratoří. Se stejnou energií se ale Jane pustila i do boje za práva jiných zvířat, vystoupila proti tradičním anglickým honům na lišky a prosazuje zlepšování podmínek chovu zvířat v laboratořích a na farmách. Sama je vegetariánkou, ale vyhýbá se nátlaku i extrémním požadavkům, podporuje ekologické farmáře i moderní zoologické zahrady, a snad i tímto umírněným postojem se jí daří pro své myšlenky získávat tolik lidí.

Dnes věnuje sedmaosmdesátiletá Jane většinu času cestám po celém světě, přednáškám pro nejširší veřejnost a získávání sponzorů pro ochranu přírody a environmentální výchovu dětí.⁴ Její život, který by snadno naplnil několik lidských životů, byl a stále je inspirací pro celé tři generace.

⁴ V prosinci 2016 naposledy navštívila Českou republiku a jako host Přírodovědecké fakulty UK zde pronesla přednášku v přeplněném sále Velké geologické posluchárny, přenášenou živě do dalších zaplněných poslucháren. Zprávu o této akci „Navštívila nás Jane Goodallová“ spolu s dalšími informacemi a odkazy srov. na fakultním webu: <https://www.natur.cuni.cz/fakulta/veda-a-vyzkum/popularizace/clanky/navstivila-nas-jane-goodallova?searchterm=Goodall> (3. 4. 2021).

Summary

The introductory article devoted to the fiftieth anniversary of the first publication of Jan Goodall's book *In the Shadow of Man* (1971) sums up the context, motivation and the beginning of Goodall's research of the life of the chimpanzees in the National Park Gombe in Tanzania. It recalls the research of hominids led by Louis Seymour Bazett Leaky (1903–1972) in Olduvai Gorge in Tanzania and his initiation role in the choice of young women for the novel ethology-based research of primates in the 1960s. Goodall was the first of them, and her research widely known thanks to the reporting by the *National Geographic* gained broad popularity and changed the perception of the relationship of humans and their closest animal relatives. After achieving academic qualifications, Goodall managed to defend her approach, which rehabilitated the so-called anthropomorphism, then still firmly refused by the professionals, also within the scientific community. She was also able to admit her own mistakes that had been caused by the inexperience of her generation in field research. Her further work was not primarily directed towards an academic career either, as she, after founding the Jane Goodall Institute in 1977 and next to the research on chimpanzees, focused on the protection of their environment, the economic development of the local African communities and since 1991 on the creation of a global network of ecology clubs called Roots & Shoots and on the fight against illegal hunting and trade with animals. The life of this living legend and her professional work as well as her work as an environmental activist has been an inspiration for three generations already.

Correspondence

Mgr. Stanislav Lhota, Ph.D.

1. Fakulta tropického zemědělství, Česká zemědělská univerzita v Praze

2. ZOO Ústí nad Labem

stanlhota.indo@gmail.com